

Kategorie (nie)obecne w edukacji
resocjalizacyjnej, penitencjarnej i postpenitencjarnej

Redakcja naukowa:

Bożena Majerek, Agnieszka Domagała-Kręcioch, Magdalena Lubińska-Bogacka

Małgorzata Turczyk

Uniwersytet Jagielloński

Justyna Kuształ

Uniwersytet Jagielloński

**Prawo dziecka do kontaktu z rodzicem
odbywającym karę pozbawienia wolności
w zakładzie karnym jako kategoria prawna
i (nie)obecna kategoria pedagogiki resocjalizacyjnej**

Abstrakt

Celem artykułu jest prezentacja aspektów prawnych i pedagogicznych relacji dzieci i ich rodziców, odbywających karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym. Relacje między rodzicami a dziećmi, stanowiące podstawę refleksji pedagogicznej, ujmowane są w kontekście prawa karnego wykonawczego jako kontakty z rodziną lub osobami bliskimi oraz są prawem skazanego i podstawowym środkiem oddziaływań resocjalizacyjnych. W pedagogice, szczególnie w pedagogice resocjalizacyjnej, relacja między dziećmi, a ich osadzonymi rodzicami, pozostaje kategorią marginalnie podejmowaną w badaniach empirycznych i rzadko staje się przedmiotem refleksji pedagogicznej. Artykuł ma charakter przeglądowy. W koncepcji metodologicznej wykorzystano analizę danych zastanych.

Słowa kluczowe: skazany, prawo do kontaktu, dziecko, zakład karny

Abstract

The purpose of this article is to present the legal and pedagogical aspects of the relationship between children and their parents, serving a sentence of imprisonment in prison. The relation-

ship between parents and children, which is the basis of pedagogical reflection, is recognized in the context of executive criminal law as contacts with family or relatives, and is the right of the convict and the primary means of rehabilitation interventions. In pedagogy, especially in rehabilitation pedagogy, the relationship between children and their incarcerated parents remains a category marginally addressed in empirical research and is also rarely the subject of pedagogical reflection. The article is of a review nature, and the methodological concept uses an analysis of foundational data.

Key words: convict, right to contact, child, prison

Wprowadzenie teoretyczno-metodologiczne

Kategorie pedagogiczne stanowią przedmiot refleksji w pedagogice ogólnej, rzadko jednak podejmowana jest refleksja nad ich zdefiniowaniem i próby odpowiedzi na pytanie, jak należy rozumieć kategorię pedagogiczną¹. Często przytaczane znaczenia kategorii pedagogicznej podkreślają w literaturze jej ponadczasowy i uniwersalny wymiar². W pedagogice resocjalizacyjnej próbę opisanie i wyjaśnienia kategorii pedagogicznej podjęto na łamach publikacji pt. *Dobro dziecka w procesie resocjalizacji. Aspekty pedagogiczne i prawne*³. Odwołując się do celu niniejszego artykułu, stawiamy pytanie o obecność kategorii kontaktów między dziećmi a rodzicami pozbawionymi wolności w zakładzie karnym w obszarze pedagogiki resocjalizacyjnej.

¹ J. Górniewicz, *Kategorie pedagogiczne: Odpowiedzialność, podmiotowość, samorealizacja, tolerancja, twórczość, wyobraźnia*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej WSP, Olsztyn 1997, s. 7.

² J. Kuształ, *Dobro dziecka w procesie resocjalizacji. Aspekty pedagogiczne i prawne*, WUJ, Kraków 2018, s. 42–58; por. J. Górniewicz, *Kategorie pedagogiczne...*, dz. cyt. s. 5–6.

³ Por. J. Kuształ, *Dobro dziecka w procesie resocjalizacji*, dz. cyt., s. 42–58. Rozdział 1.3. publikacji podejmuje próbę zdefiniowania samej kategorii pedagogicznej w oparciu o stanowisko J. Górniewicza, odwołuje się także do wieloautorskiej publikacji pod redakcją B. Bieszczada i A. Gawęł pt. *Kategorie pojęciowe edukacji w przestrzeni interdyscyplinarnych interpretacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 8; por. także ujęcie kategorii pedagogicznej w pedagogice resocjalizacyjnej w: J. Kuształ, M. Muskała (red.), *Odstąpienie od przestępczości jako kategoria pojęciowa polskiej pedagogiki resocjalizacyjnej*, 2022, praca niepublikowana.

B. Majerek i A. Domagała-Kręcioch w kontekście szeroko rozumianej edukacji, stwierdzają, że „(...) refleksja o edukacji nie może koncentrować się jedynie na kategoriach powszechnie znanych, ale powinna uwzględniać także obszary, które wyznaczają nowe edukacyjne tropy w kształceniu pedagogów, nauczycieli jak i uczniów, stając się szansą na dokonywanie zupełnie nowych analiz naukowych”⁴. Wydaje się, że na gruncie pedagogiki resocjalizacyjnej relacje między dziećmi a rodzicami osadzonymi w zakładzie karnym, wobec powiększających się obszarów marginalizacji społecznej czy niedostosowania społecznego, a także populizmu penalnego, obecnego w sferze stanowienia i egzekwowania prawa karnego w naszym kraju⁵, kategoria „(nie)obecna” staje się bardzo adekwatna. Z jednej bowiem strony kontakty osadzonego z rodziną i bliskimi są prawnie i społecznie ugruntowane w praktyce penitencjarnej, z drugiej strony zaś ich obecność w koncepcjach i teoriach współczesnej resocjalizacji wydaje się być traktowana marginalnie.

W kontekście tego twierdzenia „potrzebna, a może nawet konieczna, staje się na nowo refleksja nad warunkami sprzyjającymi wychowaniu, kształceniu i rozwojowi człowieka”⁶. Refleksja nad warunkami i sposobami utrzymania więzi z rodziną osoby skazanej w dobie znacznego ograniczenia w znowelizowanym kodeksie karnym wykonawczym⁷ możliwości bezpośrednich i pośrednich (telefonicznych lub przez połączenia internetowe) kontaktów skazanego z osobami bliskimi (rodziną, dziećmi czy innymi osobami bliskimi) jest niezbędna i wymaga rozszerzenia obszarów analizy i interpretacji.

Dla omawianego zagadnienia ważny kontekst znaczeniowy stanowi problematyka realizacji osobistej styczności dziecka i rodzica, który w momencie realizowania kontaktu odbywa karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym. Realizacja prawa do kontaktu między rodzicami a dziećmi lokowana jest w kontekście uprawnień i zabezpieczenia dóbr osobistych i prawnych obu podmiotów stosunku rodzinno-prawnego, tj. dziecka i rodzica. Dopiero szeroka perspektywa analiz pozwala odczytać w pełni treść i zakres instytucji kontaktów w szcze-

⁴ B. Majerek, A. Domagała-Kręcioch (red.), *Kategorie (nie)obecne w edukacji. Wychowanie, kształcenie, rozwój*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2021; B. Majerek, A. Domagała-Kręcioch, *Kategorie (nie)obecne w edukacji*, Oficyna wydawnicza Impuls, Kraków 2017, s.7.

⁵ J. Pratt, M. Grzyb, *Criminal justice in age of populism: Introduction to the special issue*, „Archiwum Kryminologii” XLIV (2022), nr 1, s. 5–13.

⁶ B. Majerek, A. Domagała-Kręcioch (red.), *Kategorie (nie)obecne w edukacji. Wychowanie – kształcenie – rozwój*, dz. cyt., s. 8.

⁷ Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2022, poz. 1855).

gólnych warunkach ich wykonywania, jaką jest przesłanka pozostawiania jednego z rodziców w zakładzie karnym. W konsekwencji taka perspektywa badawcza pozwala wyartykułować podstawowe zasady, dotyczące zabezpieczenia praw dziecka i praw człowieka do kontaktu z bliskimi w aspekcie budowania praktyki i teorii, tak penitencjarnej, jak i pedagogicznej.

W pedagogice kontakty między rodzicami a dziećmi można podporządkować szerszej kategorii relacji rodzinnych, gdzie relacja ta jest podstawowym elementem więzi rodzinnej. Relacja ta ma charakter osobisty i wieloaspektowy, a w pedagogice rodziny, sięgającej także do nauk socjologicznych czy psychologii, jest częstym elementem analiz teoretycznych i empirycznych⁸. Pedagogika resocjalizacyjna, definiowana jest jako dyscyplina teoretyczna i praktyczna, zajmująca się wychowaniem osób z zaburzeniami w procesie socjalizacji, wobec których procesy socjalizacji i wychowania nie powiodły się. We współczesnych opisach tej subdyscypliny pedagogiki (bądź pedagogiki specjalnej)⁹ jednostka wadliwie zsocjalizowana lub wychowana przejawia wiele zachowań uznawanych za niewłaściwe, niepożądane lub szkodliwe w sensie indywidualnym i społecznym (jednostka agresywna, uzależniona, wyalienowana, przestępcza)¹⁰. Takie atrybuty może mieć niewątpliwie osoba skazana prawomocnym wyrokiem na karę pozbawienia wolności. Relacja między rodzicami odbywającymi karę pozbawienia wolności a ich dziećmi, pozostającymi na wolności pod opieką innych osób, jest zagadnieniem kluczowym w praktyce penitencjarnej w zakładzie karnym, stanowi bowiem podstawowy środek resocjalizacji, uwzględniany zgodnie z zasadą indywidualizacji oddziaływań¹¹. W kontekście praw podmio-

⁸ Por. przykł. A. Błasiak, E. Dybowska, *Rodzicielstwo i jego znaczenie dla procesu wychowania dziecka*, (w:) A. Błasiak, E. Dybowska (red.), *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*, Wydawnictwo WAM i Wydawnictwo Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”, Kraków 2010, s. 105–127 i cytowana tam literatura.

⁹ Niejednoznaczny status pedagogiki resocjalizacyjnej opisuje B. Urban w rozdziale 1.1.5 pt. *Metodologiczna niejednołitość i interdyscyplinarny charakter pedagogiki resocjalizacyjnej*, (w:) Urban B., J. M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, Warszawa 2007, PWN, s. 29–31; por. także: M. Sztuka, *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 85, 186.

¹⁰ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna, zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Wydawnictwo akademickie Żak, Warszawa 2000, s. 9n.

¹¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, t.j. (Dz. U. z 2021 r. poz. 53, 472, 1236, 2054, z 2022 r. poz. 22, 655, 1855. Art. 67. § 3). W oddziaływaniu na skazanych przy poszanowaniu ich praw i wymaganiu wypełniania przez nich obowiązków uwzględnia się przede wszystkim pracę, zwłaszcza sprzyjającą zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne.

towych osoby skazanej prawo do kontaktu jest prawem podstawowym lokowanym w katalogu praw „ogólnych” obok praw socjalno-bytowych, prawa do ochrony zdrowia czy prawa do łączności ze światem zewnętrznym¹².

Opisana wyżej rama teoretyczna wymaga adekwatnej koncepcji metodologicznej w celu odpowiedzi na pytanie o obecność/nieobecność kategorii kontaktów (relacji) między rodzicami, odbywającymi karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym, a ich dziećmi, przebywającymi w środowisku otwartym pod opieką innych osób. Pytanie to stanowi główny problem badań prowadzonych metodą analizy danych zastanych¹³, zawartych w literaturze pedagogicznej i prawnej, aktach prawnych (ustawy, rozporządzenia, konwencje) oraz w orzecznictwie sądowym, a także w dokumentach prawa „miękkiego”, czyli w zaleceniach i rezolucjach, stanowiących standardy postępowania na arenie prawa międzynarodowego¹⁴. Badania literatury przedmiotu i aktów prawnych prowadzono w październiku 2022 roku w dwuosobowym zespole badawczym, a włączone do analizy teksty i akty prawne zgodne są z przyjętymi kryteriami merytorycznymi prowadzonego przeglądu literatury.

Kontakty z rodzicem jako uprawnienie i zabezpieczenie dóbr osobistych dziecka w kontekście prawa i obowiązku rodziców do kontaktu z dzieckiem

Problematyka prawa do kontaktów z dzieckiem nie jest jednoznacznie uregulowania w aspekcie prawa międzynarodowego, ale podlega swobodnemu kształtowaniu w ramach ustawodawstw poszczególnych krajów¹⁵. Literatura

¹² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, t.j. (Dz. U. z 2021 r. poz. 53 z późn. zm., por. przykł. Art. 102, 105).

¹³ M. Makowska, (red.), *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2013, s. 18, s. 82.

¹⁴ Miękkie prawo międzynarodowe (ang. „soft law”) – termin odnoszący się do norm międzynarodowych, które nie mają charakteru wiążącego posiadają jednocześnie swoistą doniosłość prawną. Pojęcie to pozwala odróżnić takie nietraktatowe porozumienia, jak m. in: rezolucje, wskazówki, rekomendacje, kodeksy postępowania od aktów prawnie wiążących (ang. „hard law”) oraz zwykłych deklaracji politycznych. „Soft law” daje państwom możliwość zawierania niewiążących porozumień i negocjowania wspólnych zasad czy standardów postępowania w sytuacji, kiedy nie ma jeszcze woli politycznej, by podjąć wiążące zobowiązania w danym obszarze – por. <https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/miekkie-prawo-miedzynarodowe/> (data dostępu: 29.10.2022).

¹⁵ T. Justyński, *Prawo do kontaktów z dzieckiem w prawie polskim i obcym*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2011, s.145, 148.

przedmiotu i orzecznictwo polskie oraz międzynarodowe analizuje problematykę styczności z dzieckiem głównie w perspektywie relacji adultystycznej¹⁶. Takie ukształtowanie tego stosunku prawnego może stanowić ograniczenie zasady podmiotowości dziecka również w wymiarze normatywnym. W tej perspektywie dziecko postrzegane i traktowane może być jako obiekt zabezpieczenia praw dorosłego człowieka – swojego rodzica. Świadczy o tym także sam aspekt terminologiczny stosowany w języku prawnym, stanowiący o prawie do kontaktów z dzieckiem, czy proklamujący *Konwencję w sprawie kontaktów z dziećmi* (ETS nr 192), gdzie przyjęto definicję „kontaktu” jako „pobyt dziecka przez określony czas albo jego spotkanie z osobą najbliższą, z którą dziecko stale nie mieszka” (art. 2 Konwencji w sprawie kontaktów z dziećmi). Takie ukształtowanie lingwistyczne norm prawnych stanowi przeniesienie swoistego punktu analiz danej sytuacji w stronę człowieka dorosłego, uwypuklając w ten sposób jego prawa i obowiązki¹⁷. Pojawia się swego rodzaju niesymetryczność praw i obowiązków. Na ten aspekt zwrócił uwagę Sąd Najwyższy stwierdzając, że w przypadku stosunków między rodzicami a dziećmi „mamy do czynienia ze stosunkiem szczególnego rodzaju, w którym dzieci są podporządkowane rodzicom. Stosunek rodziców do dzieci cechuje tu swego rodzaju nadrzędność”¹⁸. W tym kontekście ważny głos do przedmiotowych analiz wnosi stanowisko Stanisława Stadniczeńko, który wskazuje, że „konsekwencja ścisłego recypowania na płaszczyznę prawa rodzinnego zasad i terminologii prawa cywilnego skutkuje nie zawsze prawidłowym podejściem do spraw dziecka. To interes dziecka ma być zawsze nadrzędny w stosunku do interesu rodzica bądź rodziców”¹⁹. To właśnie najlepiej pojęty interes dziecka powinien stanowić centralny punkt refleksji o wykonywaniu kontaktów z dzieckiem, nie tylko w tej szczególnej, omawianej przez nas sytuacji, w której rodzic odbywa karę pozbawienia wolności.

Generalną ideą kontaktów jest zapisana w art. 113 § 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego zasada, iż „niezależnie od wykonywania władzy rodzicielskiej rodzice oraz ich dziecko mają prawo i obowiązek utrzymania ze sobą kontak-

¹⁶ M. Szczepka-Pustkowska, *W stronę filozofii dzieciństwa. Adultystyczna wizja dziecka i dzieciństwa*, „Przegląd Pedagogiczny” 2012, nr 1, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2012, s. 38.

¹⁷ Por. A. Dąbrowska, J. Kuształ, M. Turczyk, *Wsparcie procesu readaptacji skazanych na przykładzie programu „Teatr, Mama, Tata i Ja”*, (w:) „Archiwum Kryminologii” XLI (2019), nr 2, Wydawnictwo INP PAN, Warszawa 2020, s. 344n.

¹⁸ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 26 stycznia 1973 roku, OSNCP 1973, nr 7–8 poz. c118.

¹⁹ S. L. Stadniczeńko, *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień*, Wydawnictwo Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2015, s. 89.

tów”. Warto zwrócić uwagę na zbieg okoliczności wspólnego zaistnienia praw i obowiązku w dziedzinie kontaktu i podkreślenie przez ustawodawcę dwukierunkowej relacji w realizacji tych kontaktów. Niestety, kiedy zbadamy faktyczne możliwości realizacji ochrony dóbr osobistych dziecka w obszarze kontaktów z rodzicem przez nie samo, przekonamy się, że tak w aspekcie materialnym, jak i procesowym, możliwość roszczeń dziecka w przedmiocie ochrony swoich dóbr jest niewielka. Również w dziedzinie prawa widoczne jest dziedzictwo poarystotelesowskie, za sprawą którego kategoria braku – tu w obszarze przede wszystkim wieku – staje się elementem konstytuującym i wyznaczającym aspekty (nie)kompetencji normatywnej dziecka. To właśnie ów „brak” staje się pryzmatem definicyjnym dzieciństwa i elementem konstytuującym jego niekompetencję normatywną w obszarze korzystania z jego praw człowieka²⁰. Stąd też dziecko tylko pozornie partycypuje w procesie zabezpieczania jego kontaktów z rodzicem.

Warto jednak zwrócić uwagę na to, iż omawiany powyżej artykuł formuje ważne dla naszych analiz zasady realizowania kontaktów. Należą do nich według ustawodawcy:

- prymat zgodnej woli rodziców nad rozstrzygnięciem sądu opiekuńczego, art. 113¹ § 1 k.r.o.,
- współdziałanie w istotnych sprawach dotyczących dziecka, art. 95 § 4 k.r.o.,
- dobro dziecka, najlepiej pojęty interes dziecka,
- uwzględnianie rozsądnych życzeń dziecka w procesie ustalania sposobów utrzymywania kontaktów z dzieckiem,
- dziecko jako partner w procesie zabezpieczania jego kontaktów z rodzicem.

Przepisy te odnoszą się ogólnie do instytucji kontaktów. Problematyka prawa dziecka do kontaktów z rodzicami nie przewiduje specjalnej ochrony dla dzieci osób odbywających karę pozbawienia wolności. Szczególna jednak ochrona powinna dotyczyć sytuacji takiego dziecka. Dzieci te należy traktować z poszanowaniem przysługujących im praw człowieka, z należytą dla ich potrzeb uwagą i z uważnością w rozpoznawaniu ich najlepiej pojętego interesu. Stanowią o tym m.in. *Zalecenia Delegatów Ministrów dotyczące dzieci rodziców*

²⁰ M. Kozak, *Prawo do edukacji. Interpretacje pedagogiczno-prawne i bariery organizacyjne*, Wydawnictwo BRPD, Warszawa 2013, s. 82–84.

osadzonych w zakładach karnych CM/Rec (2018)5 z dnia 4 kwietnia 2018 r. *Wytoczne dla dzieci nr 3: Dzieci z rodzicami w konflikcie z prawem*²¹.

Na gruncie prawa międzynarodowego podstawowe zasady, jakie powinny być uwzględnione w przypadku realizacji takich kontaktów, to m.in.²²:

1. Zasada partycypacji dzieci w decyzjach dotyczących kontaktów z najbliższymi;
2. W przypadkach, w których rozważa się zastosowanie kary pozbawienia wolności, powinno się wziąć pod uwagę najlepiej pojęty interes wszystkich dzieci, które mogą zostać dotknięte tym wyrokiem.
3. Bliskość terytorialna miejsca osadzenia rodzica od miejsca, w którym przebywa dziecko;
4. Przy podejmowaniu decyzji w sprawie stosowania środków resocjalizacji osadzonego należy we właściwy sposób uwzględniać najlepiej pojęty interes dziecka;
5. Dbałość administracji więziennej o zbieranie i uaktualnianie informacji o dzieciach osób osadzonych;
6. Wsparcie logistyczne, finansowe i psychologiczne dla dzieci osób osadzonych;
7. Specjalistyczne szkolenia personelu pracującego z dziećmi osób osadzonych oraz z osadzonymi rodzicami, podkreślające w szczególności potrzebę inicjowania, podtrzymywania i zacieśniania więzi uczuciowej osadzonych z dziećmi, wywiązywania się z obowiązków alimentacyjnych oraz świadczenia pomocy materialnej dzieciom, a także współdziałania z placówkami opiekuńczo-wychowawczymi, w których te dzieci mogą przebywać.

Dla analizowanej problematyki szczególne znaczenie ma również obszar interpretacyjny, wynikający z analizy artykułu 9 Konwencji o prawach dziecka. Artykuł 9 stanowi o prawie dziecka do osobistej styczności z rodzicem²³. Treść

²¹ Zalecenia Delegatów Ministrów CM/Rec (2018)5 z dnia 4 kwietnia 2018 dotyczące dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Polska%20wersja%20językowa%20rekomendacji%20CM_Rec%282018%295E.pdf (data dostępu: 28.06.2019).

²² Tamże.

²³ Konwencja o prawach dziecka (Dz.U. z dnia 23 grudnia 1991) – Artykuł 9

1. Państwa-Strony zapewnią, aby dziecko nie zostało oddzielone od swoich rodziców wbrew ich woli, z wyłączeniem przypadków, gdy kompetentne władze, podlegające nadzorowi sądowemu, zdecydują zgodnie z obowiązującym prawem oraz stosowanym postępowaniem, że takie oddzielenie jest konieczne ze względu na najlepiej pojęte interesy dziecka (...).

tego przepisu wyraźnie dookreśla atrybuty definicyjne prawa dziecka do kontaktu z rodzicem osadzonym. Prawo to zawiera w sobie takie elementy wymagające ochrony międzynarodowej i ustawodawstw poszczególnych krajów, jak:

- prawo do kontaktu z rodzicem wyrażone sensu stricto;
- prawo do ochrony życia rodzinnego;
- prawo do odpowiednich warunków życia i rozwoju;
- prawo do bycia wysłuchanym;
- zabezpieczanie prawa do nauki;
- zabezpieczenie zasady dziecięcej partycypacji.

Analiza omawianego zagadnienia przez pryzmat Konwencji o prawach dziecka rozszerza przedmiotową analizę o zasadniczy wymiar związany z zapewnieniem partycypacji dzieci (w tym prawo do bycia wysłuchanym) w procesie zabezpieczenia kontaktów z rodzicami.

Dziecko w tym szczególnym badanym przez nas przypadku jest zarazem podmiotem praw człowieka w ogóle, jak i w szczególności podmiotem praw przynależnych dzieciom i konkretnie dziecku w szczególnej sytuacji życiowej związanej z osadzeniem rodzica w zakładzie karnym²⁴. Ta trudna egzystencjalnie sytuacja dziecka wymaga zagwarantowania mu specjalnej ochrony i wsparcia. Samo dziecko z uwagi na stopień swojej niedojrzałości psycho-fizycznej i niekompetencji normatywnej nie może w sposób wystarczający zabezpieczyć przestrzeni realizacji swoich podstawowych dóbr osobistych i praw człowieka. Dodatkowo niezwykle trudna emocjonalnie sytuacja związana z przestępczo-

2. W każdym postępowaniu podejmowanym stosownie do ustępu 1 niniejszego artykułu należy umożliwić wszystkim zainteresowanym stronom uczestnictwo w tym postępowaniu oraz wyrażenie przez nie swoich opinii.

3. Państwa-Strony będą szanowały prawo dziecka odseparowanego od jednego lub obojga rodziców do utrzymywania regularnych stosunków osobistych i bezpośrednich kontaktów z obojgiem rodziców, z wyjątkiem przypadków, gdy jest to sprzeczne z najlepiej pojętym interesem dziecka.

4. W przypadku gdy tego rodzaju separacja jest wynikiem działania podjętego przez Państwo-Stronę, takiego jak zatrzymanie, uwięzienie, wygnanie, deportacja lub śmierć (w tym śmierć spowodowana jakąkolwiek przyczyną podczas zatrzymania przez państwo) jednego lub obojga rodziców dziecka lub dziecka, państwo zapewni, na żądanie, rodzicom dziecka, dziecku lub – jeżeli będzie to właściwe – innemu członkowi rodziny podanie istotnych informacji dotyczących miejsca pobytu nieobecnego(ych) członka(ów) rodziny, jeśli treść tej informacji nie przyniesie szkody dobru dziecka. Ponadto Państwa-Strony zapewnią, aby wniesienie takiej prośby samo przez się nie pociągało żadnych ujemnych następstw dla osoby (osób), której(ych) dotyczy. (...).

²⁴ A. Dąbrowska, J. Kusztal, M. Turczyk, *Wsparcie procesu readaptacji...*, dz. cyt. s. 346.

ścią i osadzeniem rodzica w zakładzie karnym powoduje konieczność szczególnej ochrony dziecka i troski o realizację jego najlepiej pojętego interesu. Owo doprecyzowanie zasady ochrony dobra dziecka w świetle cytowanych Rekomendacji to także zabezpieczenie miejsca osadzenia rodzica w kontekście bliskości terytorialnej z miejscem zamieszkiwania dziecka, wsparcie logistyczne, finansowe i psychologiczne dla dzieci, a nade wszystko wymóg rozpatrywania każdej przesłanki instytucji kontaktów z uważnością w rozpoznawaniu najlepiej pojętego interesu dziecka.

Jak jednak odczytywać te kluczowe dla analizy kategorie jak dobro dziecka czy jego najlepiej pojęty interes w kontekście kontaktów z rodzicem osadzonym? W aspekcie wielu stanowisk teoretycznych przyjęło się uważać, że „dobro dziecka” traktować należy jako dyrektywę stosowania prawa, kryterium oceny przy podejmowaniu decyzji w sprawach dziecka oraz rozstrzygania kolizji interesów dziecka i innych osób, również rodziców²⁵. Ważne jest, aby mieć na uwadze fakt, że „kontakty z bliskimi należą do kategorii dóbr osobistych człowieka/dziecka, do kategorii wolności człowieka/dziecka – czyli wolności do utrzymania kontaktów z osadzonym rodzicem, a jako takie, nierealizowane mogą naruszać inne dobra osobiste dziecka, jak na przykład życie prywatne, rozwój bez znamion stygmatyzacji, czy dyskryminacji wynikających z samego faktu osadzenia rodziców w zakładzie karnym. Ochrona dobra osobistego dziecka w formie więzi rodzinnej musi być zagwarantowana w każdym przypadku, w którym kontakt z najbliższymi jest zgodny właśnie z dobrem dziecka”²⁶. To właśnie owa zbieżność realizacji prawa do kontaktów z rodzicem i zabezpieczenia innych praw dziecka staje się wyzwaniem dla praktyki oddziaływań pedagogicznych i prawnych tak wobec dziecka, jak i osadzonego rodzica.

Przepisy prawa zawierają otwarty katalog elementów konstytuujących instytucję kontaktów z dzieckiem. Artykuł 113 § 2 k.r.o. definiuje pojęcie utrzymywania kontaktów z dzieckiem poprzez przykładowe wymienienie ich elementów. W przepisie tym ustawodawca zawiera najważniejsze składniki kontaktów, co powinno ułatwić formułowanie indywidualnych rozstrzygnięć sądowych, dotyczącego tej materii²⁷. Utrzymywanie kontaktów to zgodnie z zapisami Kodeksu m.in.: przebywanie fizyczne z dzieckiem, odwiedziny, spotkania poza miejscem

²⁵ Cyt za: A. Dąbrowska, J. Kuształ, M. Turczyk, *Wsparcie procesu readaptacji społecznej...*, dz. cyt., s. 346.

²⁶ Tamże, s. 346.

²⁷ H. Ciepla, K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*. Komentarz, Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2011, s. 825.

stałego pobytu dziecka (tu w przedmiotowej analizie pojawiają się instytucje wymiaru sprawiedliwości takie jak zakłady karne), bezpośrednie porozumiewanie się, kontakty telefoniczne, porozumiewanie się za pomocą innych środków komunikacji na odległość – w tym komunikacji elektronicznej.

Osoby bliskie dziecku mogą w ramach dochodzenia swoich praw osobistych wykorzystać konkretne, chroniące je instrumenty prawne na gruncie Kodeksu cywilnego, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego czy w ramach orzecznictwa Sądu Najwyższego. Zgodnie z art. 23 KC dobra osobiste pozostają pod ochroną prawa cywilnego, niezależnie od szczególnej ochrony przewidzianej w innych przepisach. Mogą również, po wykorzystaniu powyższych środków, skorzystać z ochrony w zakresie prawa międzynarodowego i dochodzić swoich roszczeń w ramach procedur międzynarodowych konwencji. Tymczasem możliwość skutecznego dochodzenia prawa dziecka do kontaktu z osadzonym rodzicem przez samo dziecko w zasadzie nie istnieje.

Charakteryzujący sytuację prawną dziecka brak lub ograniczona zdolność do czynności prawnych (art. 12 i 15 KC) oraz ograniczona przepisami KPC zdolność procesowa zasadniczo uniemożliwiają dziecku dochodzenie przewidzianych prawem roszczeń w przedmiocie kontaktów z najbliższymi. Również w przypadku, kiedy realizacja kontaktów nie leży w jego najlepiej pojętym interesie, dziecko jest zasadniczo pozbawione możliwości skutecznego uchylecia się od ich realizowania. Do zabezpieczenia dobra dziecka w aspekcie realizacji kontaktów ustawodawca przywołuje przedstawicieli ustawowych dziecka (art. 66 KPC w zw. z art. 98 § 1 KRO). Problem pojawia się wówczas, kiedy to oni sami naruszają dobro dziecka i nie działają w jego najlepiej pojętym interesie. W takiej sytuacji nie sposób oczekiwać od nich skutecznej ochrony interesów dziecka. W takiej sytuacji ustawodawca przewiduje możliwość ustanowienia dla dziecka kuratora (art. 99 KRO), który ma za zadanie reprezentowanie i dochodzenie jego praw człowieka. W przedmiocie ochrony dóbr osobistych dziecka powództwo może także wytoczyć prokurator. Dziecko natomiast mogłoby po osiągnięciu pełnoletności żądać zadośćuczynienia za pozbawienie go kontaktu z bliskimi osobami w okresie dzieciństwa²⁸. Wszystkie te środki nie zabezpieczają jednak faktycznej realizacji zasady dobra dziecka w aspekcie kontaktów z rodzicem osadzonym. Brakuje w przepisach prawnych wyraźnego kodeksowego stwierdzenia, iż wykonywanie prawa do kontaktów rodzica z dzieckiem i dziecka z rodzicem powinno się odbywać z poszanowaniem zasady ochrony

²⁸ M. Grudzińska, *Kontakty z dzieckiem*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2000, s.14n.

dóbr osobistych dziecka. Być może takie rozwiązanie zainicjowałoby proces legislacyjny w obszarze proceduralnych zabezpieczeń realizacji tego prawa przez samo dziecko. Skuteczna realizacja prawa do kontaktów z rodzicami przez samo dziecko mogłaby złagodzić dolegliwości, które stają się trudnym wyzwaniem dzieciństwa dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych.

Realizacja powyższych zasad powinna się zasadniczo przełożyć na wzmocnienie ochrony praw podmiotowych dziecka w zakresie możliwości dochodzenia przez nie samo lub przez realne przedstawicielstwo osób trzecich jego prawa do kontaktów z rodzicem i z bliskimi w sytuacji osadzenia w zakładzie karnym.

Prawo osób skazanych do kontaktów z rodziną w świetle analizy normatywnej i wniosków z badań empirycznych

Realizacja prawa do kontaktu z członkami rodziny, w tym w szczególności z dziećmi, jest szczególnie ważna również w kontekście instytucji skazania i resocjalizacji. Jak zaznaczono już wyżej, kontakty skazanych z rodziną to przede wszystkim prawo podmiotowe człowieka, a także jeden ze środków oddziaływań penitencjarnych (obok pracy, nauki, zajęć kulturalno-oświatowych i oddziaływań terapeutycznych), często uznawany za czynnik motywujący do zmiany oraz zapobiegający powrotności do przestępstwa. Analiza wyselekcjonowanych w trakcie analizy literatury przedmiotu badań empirycznych prowadzonych w tym obszarze wskazuje, że m.in.:

- utrzymywanie więzi z rodziną i osobami bliskimi jest istotnym wskaźnikiem branym pod uwagę w procesie szacowania ryzyka powrotności do przestępstwa i wskazuje na istotną rolę utrzymywania więzi z rodziną, a szczególnie z dziećmi w całym procesie readaptacji społecznej²⁹;
- wizyty członków rodziny mają wpływ na poczucie dobrostanu skazanych, wzrost lub spadek wykroczeń przeciwko regulaminowi oraz na przestępczość powrotną³⁰;

²⁹ Por. m.in.: D. A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal Conduct*, New Providence, NJ 2006, Lexis Nexis, s. 210–211, P. Gendreau, T. Little, C. Goggin, *Meta – analysis of the Predictors of Adult Offender Recidivism: What works!*, „Criminology” 34 (1996), nr 4, s. 575–608, cyt. za: A. Barczykowska, S. Dzierżyńska-Breś, M. Muskała, *Systemy oddziaływań resocjalizacyjnych Anglii i Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Poznań 2015, Wydawnictwo UAM, s. 63.

³⁰ K. De Claire, L. Dixon, *The Effects of Prison Visits From Family Members on Prisoners' Well-Being, Prison Rule Breaking and Recidivism: A Review of Research Since 1991*, „Trauma Violence Abuse” 18 (2017), nr 2, s. 185–199, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1524838015603209> (data dostępu: 20.08.2020).

- wizyty członków rodziny redukowały objawy depresyjne u kobiet i nieletnich oraz ilość zachowań sprzecznych z regulaminem zakładu karnego, a utrzymywanie kontaktów z rodziną redukuje przestępczość powrotną u osadzonych mężczyzn³¹;
- kontakty z bliskimi „minimalizują permanentny charakter następstw związanych z sytuacją uwięzienia. Ponadto nadają sens życiu w wymiarze instytucjonalnym i pozainstytucjonalnym”³²;
- ojcostwo mężczyzn pozostających długie lata w więzieniu może być czynnikiem ryzyka recydywy³³.

Należy jednak zaznaczyć, że zdarzają się sytuacje, kiedy rodzice traktują kontakt z dzieckiem podczas odbywania kary pozbawienia wolności w aspekcie czysto materialnym, wykorzystując go jako przesłankę złagodzenia warunków odbywania kary. Takie działania jednoznacznie wskazują na przedmiotowe traktowanie dziecka. Jest to oczywiście działanie niezgodne z dobrem dziecka, co może negatywnie wpłynąć tak na samo dziecko, jak i na wzajemną relację rodzicielską, stąd podstawowa zasada realizacji prawa do kontaktu przez przymat oraz w oparciu o zasadę dobra dziecka. To właśnie ta zasada powinna być wyznacznikiem dla wszelkich decyzji podejmowanych w sprawie kontaktów. Kontakt dziecka z rodzicem pozbawionym wolności powinien nastąpić po zapoznaniu się przez opiekuna dziecka lub sąd rodzinny z relacją, jaka łączyła skazanego/skazaną z dzieckiem przed osadzeniem w zakładzie karnym, tak, aby realizacja kontaktu pozwalała z jednej strony na nawiązanie i utrzymania relacji emocjonalnej z rodzicem, a z drugiej strony, aby dziecko było chronione od nadużycia instrumentalnego traktowania przez rodzica w celu złagodzenia dolegliwości odbywania kary pozbawienia wolności.

³¹ J. Poehlmann, D. Dallaire, A. Booker Loper, *Children's Contact With Their Incarcerated Parents. Research Findings and Recommendations*, „American Psychologist” 65 (2010), nr 6, s. 575–598, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4229080/> (data dostępu: 20.08.2020).

³² Por. M. Badowska-Hodyr, *Więź z rodziną i jej znaczenie w procesie inkluzji społecznej z perspektywy osadzonych kobiet odbywających kary długoterminowe*, „Probacja” 2017, nr 3, s. 56.

³³ M. Liem, J. Garcin, *Post-Release Success among Paroled Lifers*, „Laws” 2014, nr 3, s. 798–823, cyt. za: R. Szczepanik, „Otworzyło mi się wtedy okno na inny świat. Otworzyło mi to oczy na moje życie”. O wydarzeniach (punktach zwrotnych) inicjujących próby zerwania przez recydywistów z przestępczym stylem życia, „Nauki o wychowaniu. Studia interdyscyplinarne” 4 (2017), nr 1, s. 238–255.

Przeprowadzony przez K. Chorąży przegląd systematyczny literatury przedmiotu³⁴ obejmował artykuły naukowe opublikowane we „flagowych” polskich czasopismach z obszaru resocjalizacji, takich jak: „Resocjalizacja Polska”, „Archiwum Kryminologii”, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” z lat 2017–2021. Autorka postawiła pytanie przeglądowe o sposoby realizacji prawa skazanych do kontaktu z dzieckiem w świetle analizy artykułów w czasopismach „Resocjalizacja Polska”, „Archiwum Kryminologii”, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” z lat 2017–2021. Zgromadzone przez autorkę dane zgodnie z zasadami przeglądu systematycznego poprzez etap identyfikacji, selekcji i kwalifikacji pozwoliły na identyfikację 88 artykułów. Do syntezy włączono 14 tekstów uporządkowanych w kategorii, dotyczące relacji skazanych z dziećmi, celu utrzymania kontaktów rodzinnych oraz organizacji i przebiegu kontaktów realizowanych na terenie jednostek penitencjarnych³⁵. Prawidłowo pod względem metodologicznym przeprowadzony przegląd systematyczny, a właściwie jego wyniki, pozwalają na sformułowanie wniosku, że jedynie 14 tekstów opublikowanych w ciągu ostatnich 5 lat we flagowych polskich czasopismach z obszaru resocjalizacji opisuje tak ważny dla efektywności resocjalizacji czynnik chroniący, jakim bez wątpienia są – w świetle przytoczonych wyżej wniosków z badań – kontakty skazanych z osobami bliskimi, a szczególnie ze swoimi dziećmi. Warto więc dążyć do zmiany obecnego stanu badań terenowych w obszarze praktyki resocjalizacyjnej.

Wnioski i rekomendacje dla teorii i praktyki prawnej i pedagogicznej

Analiza kategorii kontaktów dziecka z rodzicem, widzianej w kontekście uprawnienia i zabezpieczenia dóbr osobistych dziecka oraz prawa i obowiązku rodziców do kontaktu z dzieckiem, pozwala na sformułowanie wniosku, że w przedmiotowym kontekście szczególnie istotne wydaje się edukowanie funkcjonariuszy Służby Więziennej oraz opiekunów prawnych dzieci osób pozbawionych wolności w przedmiocie prawnonormatywnych i pedagogicznych aspektów kontaktów rodziców osadzonych ze swoimi dziećmi. Problematyka ta

³⁴ K. Chorąży, J. Kuształ, *The exercise of the right of prison inmates to have contact with their children in the context of contemporary research on childhood*, „Problemy Wczesnej Edukacji”, 54 (2022), nr 2, s. 134–149.

³⁵ Wieloaspektowa analiza i synteza jakościowa, obejmująca sposoby realizacji kontaktu skazanych z dziećmi, została opisana w artykule *The exercise of the right...*, dz. cyt. oraz tekście *Kontakty skazanych z rodziną w resocjalizacji penitencjarnej w świetle regulacji prawnych...*, zawartego w niniejszej publikacji (s. 119–136).

musi być analizowana dwuwymiarowo z uwagi na zbieżność uprawnień i obowiązków podmiotów stosunku prawnorodzinnego, jakim są kontakty rodzica z dzieckiem i dziecka z rodzicem.

W aspekcie zabezpieczenia dobra dziecka rodzica osadzonego szczególnie istotnym kierunkiem działań powinno być również podjęcie realizacji standaryzowanych programów dla skazanych rodziców, wzmacniających ich kompetencje rodzicielskie i wychowawcze – kompetencje rozumiane jako grupa dyspozycji osadzonego, wyrażająca się odpowiednim poziomem wiedzy oraz umiejętności koniecznych do dobrej realizacji zadań wychowawczych wobec swojego dziecka.

Mając na uwadze sposoby i warunki realizacji prawa do kontaktu skazanego z dziećmi w świetle przytoczonych danych zastanych, jakie stanowią badania empiryczne w tym obszarze praktyki resocjalizacji penitencjarnej, konieczne wydaje się sformułowanie następujących wniosków:

- warto inwestować w systemowe programy nakierowane na budowanie i wzmacnianie więzi rodzicielskich w zakładach karnych oraz w tworzenie instrukcji i procedur organizowania tych kontaktów w warunkach izolacji, jako że ten obszar resocjalizacji penitencjarnej wymaga dalszych eksploracji i jako podstawowy, kodeksowy środek resocjalizacji stanowi czynnik chroniący przed wtórną przestępczością,
- należy rozwijać badania nad skutecznością interwencji resocjalizacyjnych opartych na relacjach z bliskimi, co jest zgodne z tendencjami światowymi w zapobieganiu przestępczości opartymi na podejściu pozytywnym w kryminologii³⁶ i resocjalizacji opartej na szacowaniu ryzyka recydywy³⁷,
- programy nakierowane na budowanie i wzmacnianie więzi oraz kompetencji rodzicielskich powinny być adresowane nie tylko do skazanych będących rodzicami, ale również do innych członków ich rodziny lub opiekunów dzieci pozostających na wolności, jako że to te osoby dorosłe są odpowiedzialne za umożliwienie dziecku kontaktu z rodzicem.

Prawidłowa realizacja prawa dziecka i rodzica do wzajemnego kontaktu i budowania relacji bez względu na sytuację związaną z odbywaniem przez ro-

³⁶ M. Sztuka, *Potrzeby resocjalizacyjne a kryminologia pozytywna*, (w:) W. Ambrozik, M., Konopczyński (red.), *Współczesne problemy resocjalizacji. W stronę integracji teorii z praktyką*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2022, s. 41–57.

³⁷ M. Sztuka, *Pedagogzy i aktuariusze* (odpowieź na artykuł Barbary Stańdo-Kaweckiej *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*), (w:) „Probacja” 2021, nr 2, s. 129–143.

dzica kary pozbawienia wolności staje się podstawową przesłanką zabezpieczenia dobra dziecka, a także skutecznego procesu oddziaływań resocjalizacyjnych wobec rodzica skazanego. Właściwy przebieg i jakość tych kontaktów powinny stać się wspólną troską tak rodziców, prawnych opiekunów i bliskich dziecku, jak i całego wymiaru sprawiedliwości, w tym w szczególności Służby Więziennej. Stąd też nagląca potrzeba ponownego odczytywania i włączania w obszar badań tej podstawowej kategorii pedagogiki resocjalizacyjnej oraz prawa.

Bibliografia

Literatura

- BADOWSKA-HODYR M., *Więź z rodziną i jej znaczenie w procesie inkluzji społecznej z perspektywy osadzonych kobiet odbywających kary długoterminowe*, (w:) „Probacja” 2017, nr 3.
- BARCZYKOWSKA A., DZIERŻYŃSKA-BREŚ S., MUSKAŁA M., *Systemy oddziaływań resocjalizacyjnych Anglii i Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2015.
- BŁASIAK A., DYBOWSKA E., *Rodzicielstwo i jego znaczenie dla procesu wychowania dziecka*, (w:) A. Błasiak, E. Dybowska (red.), *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*, Wydawnictwo WAM i Wydawnictwo Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”, Kraków 2010.
- CIEPŁA H., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, (w:) K. Piasecki (red.), Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2011.
- DĄBROWSKA A., KUSZTAŁ J., TURCZYK M., *Wsparcie procesu readaptacji skazanych na przykładzie programu „Teatr, Mama, Tata i Ja”*, (w:) „Archiwum Kryminologii” XLI (2019), nr 2, Wydawnictwo INP PAN, Warszawa 2020.
- DE CLAIRE K., L. DIXON, *The Effects of Prison Visits From Family Members on Prisoners' Well-Being, Prison Rule Breaking and Recidivism: A Review of Research Since 1991*, „Trauma Violence Abuse” 18 (2017), nr (2), s. 185–199, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1524838015603209> (data dostępu: 20.08.2020).
- GÓRNIIEWICZ J., *Kategorie pedagogiczne: Odpowiedzialność, podmiotowość, samorealizacja, tolerancja, twórczość, wyobraźnia*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej WSP, Olsztyn 1997.
- GRUDZIŃSKA M., *Kontakty z dzieckiem*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2000.

- IGNACZEWSKI J., *Władza rodzicielska i kontakty z dzieckiem*, C.H.BECK, Warszawa 2012.
- JUSTYŃSKI T., *Prawo do kontaktów z dzieckiem w prawie polskim i obcym*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
- KOZAK M., *Prawo do edukacji. Interpretacje pedagogiczno-prawne i bariery organizacyjne*, BRPD, Warszawa 2013.
- KRUPA-LIPIŃSKA K., *Naruszenie dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej poprzez utrudnianie kontaktów z dzieckiem*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2016.
- KUSZTAŁ J., *Dobro dziecka w procesie resocjalizacji. Aspekty pedagogiczne i prawne*, WUJ, Kraków 2018.
- MAJEREK B., DOMAGAŁA-KRĘCIOCH A., *Kategorie (nie)obecne w edukacji*, Oficyna wydawnicza Impuls, Kraków 2017, s. 7.
- MAJEREK B., DOMAGAŁA-KRĘCIOCH A., *Kategorie (nie)obecne w edukacji*, Oficyna wydawnicza Impuls, Kraków 2021.
- MAKOWSKA M. (red.), *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2013.
- MOSTOWIK P., *Władza rodzicielska i opieka nad dzieckiem w prawie prywatnym międzynarodowym*, Wydawnictwo JAK, Kraków 2014.
- PIASECKI K., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2011.
- PRATT J., GRZYB M., *Criminal justice in age of populism: Introduction to the special issue*, (w:) „Archiwum Kryminologii” XLIV (2022), nr 1.
- PYTKA L., *Pedagogika resocjalizacyjna, zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Wydawnictwo akademickie Żak, Warszawa 2000.
- STADNICZEŃKO S. L., *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień*, Wydawnictwo Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2015.
- STOJANOWSKA W., *Dobro dziecka jako instrument wykładni norm konwencji o prawach dziecka oraz prawa polskiego i jako dyrektywa jego zastosowania*, (w:) T. Smoczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka. Analiza i wykładania*, Poznań 1999.
- SZCZEPANIK R., „Otworzyło mi się wtedy okno na inny świat. Otworzyło mi to oczy na moje życie”. O wydarzeniach (punktach zwrotnych) inicjujących próby zerwania przez recydywistów z przestępczym stylem życia, „Nauki o wychowaniu. Studia interdyscyplinarne” 4 (2017), nr 1.
- SZCZĘPSKA-PUSTKOWSKA M., *W stronę filozofii dzieciństwa. Adultystyczna wizja dziecka i dzieciństwa*, „Przegląd Pedagogiczny” 2012, nr 1, pt. *Dziecko w Polsce w XX wieku*, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2012.
- SZTUKA M., *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
- SZTUKA M., *Pedagodzy i aktuariusze (odpowiedź na artykuł Barbary Stańdo-Kaweckiej O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie)*, (w:) „Pro-bacja” 2021, nr 2.

- SZTUKA M., *Potrzeby resocjalizacyjne a kryminologia pozytywna*, (w:) W. Ambrozik, M., Konopczyński (red.), *Współczesne problemy resocjalizacji. W stronę integracji teorii z praktyką*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2022.
- URBAN B., *Metodologiczna niejednorodność i interdyscyplinarny charakter pedagogiki resocjalizacyjnej*, (w:) Urban B., J. M Stanik (red.), *Resocjalizacja*, PWN, Warszawa 2007.
- WINIARZ J., *Ochrona praw matki, dziecka i rodziny*, Warszawa 1965.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2022, poz. 1855).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2021 r. poz. 53, 472, 1236, 2054, z 2022 r. poz. 22, 655, 1855).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2021 r. poz. 53 z późn. zm.).
- Konwencja o prawach dziecka (Dz.U. z dnia 23 grudnia 1991, poz.120.256).
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 26 stycznia 1973 roku, OSNCP 1973, nr 7–8 poz. c118.
- Zalecenia Delegatów Ministrów CM/Rec (2018)5 z dnia 4 kwietnia 2018 dotyczące dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Polska%20wersja%20jezykowa%20rekomendacji%20CM_Rec%282018%295E.pdf (data dostępu: 28.06.2019).
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r. (Dz. U. Nr 9, poz. 59).
- Zalecenia Delegatów Ministrów CM/Rec(2018)5 z dnia 4 kwietnia 2018 r., dotyczące dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Polska%20wersja%20jezykowa%20rekomendacji%20CM_Rec%282018%295E.pdf (data dostępu: 28.06.2019).